

Prostredie vyučovania náboženskej výchovy

Pavol Tománek

Anotácia: V príspevku sa zaoberáme problematikou prostredia náboženskej výchovy. Zameriavame sa na rodinu, farnosť, školu a spoločnosť. Ďalej reflektujeme rôzne detské predstavy o Bohu, dotýkame sa fenoménu výchovy a viery v živote dnešného človeka.

Kľúčové slová: prostredie, farnosť, rodina, spoločnosť, škola, náboženská výchova, viera, Boh, hodnoty

Abstract: The paper deals with the issue of the environment of Religious education. It focuses on a family, a parish, a school and a community. It also reflects various children's ideas about God, it touches the phenomenon of education and faith in the life of modern man.

Key words: environment, parish, community, school, religious education, faith, God, values

Podľa E. Durkheima, ktorého cituje aj Štampach (Štampach, 1998, s. 25), je samotný pojem náboženstva prvotným faktorom života, v ktorom sa nachádza sila zoskupovania sa do spoločnosti. Náboženská výchova a vlastne celý priebeh edukácie vyžaduje prostredie svojej realizácie. Na to, aby sa človek mohol rozvíjať, potrebuje spoločnosť. Bez nej, bez toho, aby mohol ukázať, že niečo vie, by bola (spoločnosť) len akýmsi nezmyslom. Podľa Hartmana (2002, s. 101) je človek od detstva včlenený do zväzku osôb, v ktorom vzrastá celé jeho mravné vedomie v rámci spojitosti týchto ľudí. Blaise Pascal (Pascal, 1945, s. 83) hovorí, „že najčastejšie len preto chceme vedieť, aby sme mohli o tom hovoriť (nie však v zmysle túžby po vzdelaní a cieľom ukázať, resp. dokázať, že niečo vieme). Necestovali by sme po mori, keby sme o tom nemohli nikomu nič rozprávať; len pre samú radosť, že vidíme more, bez nádeje, že raz to niekomu povieme.“ Profesor Průcha v tomto zmysle hovorí aj o tzv. edukačnom prostredí a realite (bližšie pozri: Průcha, 2000, s. 15–16).

Človek je tvor spoločenský, rozvíja sa a vyvíja len vďaka určitej societe. Spoločnosť ľudí, ale aj prostredie, ktoré vytvárajú, často determinuje a aj degraduje samotného jedinca v tom zmysle, že jedinec sa v dave ľudí stráca nielen po „fyzickej“ stránke, ale aj po stránke duševnej, duchovnej, axiologickej a pod.

Jednotlivec si v rámci procesu socializácie (v našom prípade náboženskej) vyberá prostredie, do ktorého bude alebo je začlenený. Ide predovšetkým (Holm, 1997, s. 29–30): o cirkev (do nej sa väčšinou ľudia rodia a s odstupom času možno abdikujú), sekty (majú svoje normy, do nich sa ľudia nerodia, stávajú sa ich členmi), kulty (často voľné duchovné spoločenstvá, v poslednej dobe majú veľkú obľubu).

Náboženská socializácia je procesom nie veľmi jednoduchým. Spočíva, okrem iného, aj v odovzdávaní kultúrneho dedičstva s náboženskými zážitkami. Samotná náboženská výchova potom vedie k rozvoju hlbokých náboženských postojov (Suríková a Slomińska, 2001, s. 86–87). Každý jedinec si zapamätá to, čo ho najviac zaujalo. Holm (1997, s. 36–40) hovorí o zážitku. Čím väčší zážitok z náboženskej skúsenosti mám, tým lepší vzťah si budujem. V náboženskej výchove musím byť v prvom rade niečím oslovený. Adaptujem sa v náboženskom prostredí, aby som mohol vnímať Božie podnety, zakúsiť jeho prítomnosť aj v stvorených hodnotách a inštanciách a vytvoriť dokonalú interakciu s Kreátorom. Interakcia spočíva v jedinečnosti a originalite každého edukanta. Interakcia sa vybrusuje k dokonalejšiemu vzťahu viac kvalitou (úprimnou modlitbou) než kvantitou (množstvom modlitby). Edukant si po každej interakcii začne vytvárať určité predstavy (Holm, 1997, s. 75–76) o Bohu, viere a náboženstve; tie sa postupne vekom menia.

Podľa mnohých rozhovorov s deťmi, mládežou a dospelými sa dá usudzovať, že intenzita vzťahu človeka s Bohom zosilňuje a enormne rastie predovšetkým v detskom a stareckom veku. Ľudia v zrelom veku majú aj dnes viac-menej materialistické myslenie (to je spôsobené do väčšej miery aj silnou ateizáciou počas 50. rokov 20. storočia), ktoré má za následok doslova duchovnú chrípku súčasných rodičov (okolo 30-ročných). Ak sa v ňom nevytvorí kladný vzťah v rámci náboženskej socializácie, je bezpredmetné hovoriť o náboženskej výchove. (Paradoxom však zostáva, že aj pohansky, ateisticky založený človek často začne vyhľadávať Boha alebo nejaké nadprirodzené bytie vtedy, keď zažil nejakú traumu vo svojom živote, napr. autonehoda, strata blízkej osoby, zázrak, uzdravenie a pod. V takýchto prípadoch je akoby náboženská socializácia mnohokrát vynechávaná, alebo veľmi obmedzovaná, a hneď sa prechádza k výchove). Na druhej strane sú však veriaci ľudia, ktorí žijú svoj kresťanský život a často takéto traumy sú príčinou ich odtrhnutia od viery v Boha. Mnohí začnú Boha obviňovať z neschopnosti pomôcť, keď bolo treba, strácajú chuť žiť kresťansky. Dôležitosť spočíva ale v kreatívnom Božom pláne s nami. Tento plán nie je obmedzený ľudskými názormi. Náboženské prostredie prehľbuje náboženské hodnoty každého jednotlivca, vzbudzuje túžbu ísť ďalej, poznávať nové veci aj v oblasti lásky k blížnemu (odpustenie, prijatie s jeho chybami ...),

vytvára priestor pre aktivity a náboženské praktiky. Takéto prostredie je spoluvychovávateľom nových svedectiev o živej viere v Boha.

V súvislosti s vyučovaním náboženskej výchovy sa môžeme stretnúť s určitými chybami, či mýtami o výchove v náboženstve. Ide v prvom rade o racionalizmus (racionálne chápanie Boha bez úcty a lásky k Bohu), moralizmus (plnenie morálnych povinností vo vzťahu k ľuďom) a iracionalizmus – vyzdvihuje citové prežívanie vo vzťahu s Bohom – (Suríková a Slomínská, 2001, s. 87).

K tomu, aby neprišlo k takýmto mýtom, je potrebné, aby veriaci človek žil vieru v Boha, nie vieru v seba. Práve viera v seba (v zmysle ja som si sám bohom) prináša vo viere rastúcej osobnosti pochyby, duchovnú dilemu a v konečnom dôsledku stratu kresťanskej, náboženskej výchovy. Takíto ľudia potom vstúpajú svojim ratolestiam prekrútené názory na mnohé hodnoty a aj na samotnú vieru v Boha.

Výskum, ktorý robili autorky Surinová a Slomínska (2001) na vzorke trnavských rodín dokazuje stúpajúce preferencie viery v seba (ako božstva, nikoho nepotrebujem, ani Boha, čo chcem, všetko si zabezpečím sám). Výskum napr. potvrdil hypotézu, že rodičia chcú deti naučiť skôr tomu, aby mali vlastný názor než tomu, aby boli veriacimi ľuďmi (38 % – 13 %); náboženskú výchovu neuviedli ako najdôležitejšiu pre rast ich detí, ale na druhej strane rodičia chcú, aby ich deti boli v budúcnosti veriacimi (vzniká tu základ pre náboženskú schizofréniu alebo žitie náboženskej kultúry) – (Suríková a Slomínská, 2001, s. 88–90). Náboženská výchova zameraná na vieru v Boha sa akoby vytrácala nie z mysle ľudí, ale zo srdca. Začínajú žiť svoje náboženstvo, kde dominantné postavenie má ich ja, spomienka Boha sa odsúva na poslednú priečku a vytvára sa nový hodnotový rebríček, v ktorom dominuje skôr láska k sebe ako láska k Bohu a blíznym. Všetko, čo bolo stvorené k milovaniu, je postupne vychovávané k nenávisti, ku kultúre nenávisti (Ján Pavol II., Encyklika *Humane vitae*).

Hodnoty, ktoré každý vyznáva a sú do istej miery rozdielne (rôznorodosť spoločnosti, socializácie ...), nemôžu akosi nájsť dobrú pôdu, v ktorej by sa ujali. Človek sa v dnešnej dobe doslova hanbí za hodnoty, ktoré sám pokladá za prosperujúce jeho životu. Lorenz (1990, s. 24) hovorí, že žitie v masách vedie k samote a ľahostajnosti voči svojmu blížnemu. Náboženský imperatív, ktorý vzbudzuje lásku k blížnemu ako k sebe samému (miluj blízneho svojho ...), býva preto aj často nielen nepochopený, ale v mnohých prípadoch aj nerealizovateľný len preto, lebo človek v mase stráca svojho blízneho. Je teda potrebné pamätať na tieto skutočnosti a predchádzať im tvorbou takých spoločenstiev, society ľudí, ktorí budú na prvé miesto stavať

lásku (k iným, Bohu, sebe).¹ Lásku treba preferovať aj do hociktovej výchovy (nevynímajúc náboženskú a etickú), aby aj známe príslovie homo homini lupus – človek človeku vlkom – (Lorenz, 1990, s. 27) nedostalo ideu životného programu nielen detí a mládeže, ale aj dospelých ľudí. V náboženskej, etickej, ale aj rodinnej výchove je preto dôležité poukazovať nie na rozdiely medzi ľuďmi, ale na to, čo majú spoločné všetci (resp. poukazovať na spoločné hodnoty).

Socializácia v náboženskom prostredí sa utvára viac-menej skôr automaticky, bez toho, aby si to jednotlivec nejako uvedomoval. Jednotlivec (žiak, osoba ...) si skôr začne všímať to, čo sa udeje v procese výchovy (v nej sa edukátor sústreďuje vedome a zámerne na odovzdanie danej problematiky, pričom zámerne a vedome aj edukant prijíma danú problematiku).

Náboženská výchova sa rozvíja oveľa ľahšie v náboženskom prostredí, v náboženskej socializácii, napr. misijné prostredie v mnohých krajinách, než v prostredí, kde o viere nie je ani poňatia. Náboženská výchova je pri odovzdávaní viery začlenená do procesu socializácie. Náboženskú výchovu, resp. výchovu ako takú, treba odlišovať od socializácie (ide o začlenenie človeka do spoločnosti v univerzálnom zmysle). Ako hovoria autorky Suríková a Slomińska, v náboženskej socializácii (špecifikovaný variant) sa jednotlivec učí správať podľa prijatých vzorov náboženského prostredia, avšak tá časť náboženskej socializácie, ktorá sa zámerne a vedome sústreďuje na pôsobenie vychovávaného jednotlivca, aby z neho vzrástla zrelá náboženská osobnosť, sa už nazýva náboženskou výchovou (Suríková a Slomińska, 2001, s. 86).

Na Slovensku sa náboženská výchova rozvíja, resp. má možnosť sa rozvíjať v nasledovných „inštitúciách“: – **domov, rodina, tzv. domáca cirkev**; odovzdanie viery svojim deťom. Náboženská výchova ako edukačný predmet je zaradená predovšetkým do vyučovacieho procesu v školách. Nie je však vôbec vylúčené, aby nemohla byť vyučovaná aj mimo uzatvoreného priestoru triedy. Náboženská výchova nie je obmedzená priestorom. Svoju realizáciu si uplatní všade tam, kde má dobrú pôdu pre vzrast. Takouto pôdou býva v prvom rade rodina, a preto jej budeme venovať (v porovnaní s ostatnými dimenziami realizácie náboženskej výchovy) najviac priestoru.

Najprirodzenejším a najdôležitejším prostredím (Potočárová, 2005, s. 56) pre tvorbu a získavanie ľudských a zvlášť kresťanských hodnôt je rodina.

Rodina ako základná bunka spoločnosti, kde sa dieťa učí prvým krokom nielen po fyzickej, ale aj duchovnej stránke. Pokiaľ sa v dieťati nezakorení základ viery od malého detstva, v dospelosti bude preň viera znamenať skôr

¹ Je to dôležité aj preto, aby v kostole, ktorý má kapacitu 100 ľudí, a príde tam len 20 ľudí, neprišlo k paradoxu, kedy títo ľudia si budú navzájom tak cudzí, že zaplnia všetky lavice do roztratená.

odpor ako príťažlivosť. (Samozrejme, že existujú aj výnimky – novoobrátení (konvertiti), nie sú to však enormné čísla). Otázka viery je však v tomto bode veľmi problematická len preto, že nie každý dostal dar viery. Na druhej strane – každý dostal túžbu hľadať, čo je dobré pre jeho život, či už po fyzickej, duchovnej alebo duševnej stránke. To znamená, že i človek bez viery v Boha môže dieťa priviesť k poznaniu dobra a v neposlednom rade aj túžbe po hľadaní absolútneho dobra, napr. v kresťanstve, či už sa výchova odohráva na poli rodinnom, farskom alebo kdekoľvek inde. Rodič, aj keď chce, aby sa jeho dieťa kresťansky zdokonaľovalo, sa nemôže benevolentným spôsobom prizerať len na to, že škola, spoločnosť odovzdá dieťaťu to, čo chce, aby mu odovzali, ale že aj on – rodič – musí pre to všetko urobiť.

Rodina sa stáva základným sprostredkovateľom lásky k Bohu a k blízkym. Láska k Bohu mi usnadňuje aj lásku k blízkym (vieme ich pochopiť, byť ematicí a altruistickí) a naopak, láska k blízkym ma môže priviesť (i keď nemám dar viery) aj k poznaniu a láske k Bohu, resp. Bohu (v kresťanstve). Láska podporuje vzrast rodinného života, neláska často (nie je to však striktné pravidlo) deštrukciu a atomizáciu rodinného života (dôvody sú rôzne: nepochopenie, neschopnosť viesť úlohu otca a matky, rozvod a pod). Náboženská výchova má teda prvoradé miesto v rodinách a potom v školách, farnostiach, farách, kluboch a pod. Rodina je miestom sebjby a utvárania socializácie aj náboženskej výchovy.

Je dôležité, aby rodičia nerobili z detí hlupákov hneď od útleho veku tým, že im budú vysvetľovať zjavené pravdy a takisto pravdy viery klamstvom alebo vyháňavými odpoveďami. Často sú deti sklamané, keď sa neskôr dozvedia, že Ježiško darčeky neprináša, že bocian deti nenosí a pod. Dieťa nie všetko pochopí naraz, to však neznamená, aby bolo vychovávané klamstvom. Pravdu treba podávať niekedy v malých dávkach a so zreteľom na vek edukanta. Inak vznikajú v rodinách zranenia z nepochopenia, z neodpustenia, nastoľujú sa urážky smerujúce na rodičov, Boha, cirkev. Mnohé deti si podľa výpovedí svojich rodičov vytvoria určitý obraz o Bohu:

- deti, ktoré si predstavujú Boha v negatívnom svetle: Boh je zlý, pretože aj moji rodičia sú zlí a keďže ich poslal Boh, aby ma vychovávali, aj On je zlý, alebo Boh musí byť lepší ako sú moji rodičia;
- deti, ktoré si predstavujú Boha v pozitívnom svetle: Boh je dobrý. Niektoré deti si v tomto svetle ani neuvedomujú existenciu Boha;
- deti, ktoré si predstavujú Boha obidvoma (predošlými) spôsobmi: vzniká chaos v detskej duši, hľadanie podstaty náboženstva, viery, prípadne odmietanie Boha.

Dobrý úmysel rodičov, vychovať nábožensky orientované dieťa, ktoré bude veľmi dobré, ho zrazu mení na rebelanta. Rebelanta, ktorý je často

aj pohoršením pre svojich rodičov a obklopujúcu spoločnosť; náboženská výchova v domácnostiach, rodinách sa uplatňuje azda najviac do 6. roku života dieťaťa, resp. pred nástupom žiaka do školy. Potom túto úlohu voľne ponechávajú na školy, farnosti, spoločenstvá s tým, že doma k problematike viery už nevyjadrujú alebo ak áno, tak len sporadicky. Ak príde dieťa s problémom, rodičia obviňujú vždy niekoho iného než seba.

Religiozita rodičov môže často ovplyvniť správanie ich detí, či už v pozitívnom alebo negatívnom zmysle. Pokiaľ rodičia predstavujú Boha ako trestajúceho za každé previnenie, vyvolávajú v dieťati skôr odpor a strach než túžbu po Bohu (Holm, 1997, s. 136–139). Potom splnenie si určitej (pre niektorých) povinnosti ako modlitby je vlastne zo strany ustráchaného človeka neopodstatnené. Dieťa sa bojí toho, pred kým má strach (v tomto prípade Boha; ak je modlitba rozhovorom s Bohom, asi ťažko sa budem rozprávať s tým, koho sa bojím).

Preto je dôležité vychovávať dieťa, ale aj ostatných v pravde, nie vo vymyslených, často skreslených predstavách o Bohu, ktoré môžu mnoho ráz vyvolať len psychické, duchovné a niekedy aj fyzické zranenia.

Výchova dieťaťa, žiaka ku kresťanskej viere nie je obmedzená časom, kedy začať a kedy treba už skončiť. Pravidlom zostáva fakt, že s náboženskou výchovou treba začať čo najskôr (už od počatia), i keď koniec tejto výchovy nebude pravdepodobne nikdy vymedzený. A bolo by to veľmi hlúpe, pretože výchova človeka formuje v každom veku, nielen keď je dieťaťom.

Mýtus, ktorý v dnešnej dobe môžeme pocitovať, je zaužívaný názor, že dieťa je vychovávané väčšinou matkou. Úloha matky ako aj úloha otca v rodine je nenahraditeľná, preto aj v náboženskej výchove je potrebná úloha matky aj otca zároveň. Mnohí rodičia presúvajú svoju rodinnú náboženskú výchovu na iné organizácie, či už z určitej pohodlnosti alebo lenivosti, aj na televíziu a počítač. Pravdou však zostáva skutočnosť, že najlepšie sa učí príkladom. Príkladom do života (na mnohé spoločenské, mravné, ale aj iné otázky) je a bude vždy Biblia (Starý zákon, Skutky, evanjelia ...). Ak dieťa nemá príklad doma, nemôžem očakávať zázraky. Amorálnym a veľmi neetic-kým pravidlom je aj ponechanie rozhodnutia samotného dieťaťa vo výbere náboženstva. Dieťa sa dostáva do zmätku, z ktorého nie vždy nájde cestu späť.

Každé dieťa vníma náboženstvo a vieru v Boha úplne inak, individuálne. Je všeobecne známe, že dievčatá majú viac emocionálny vzťah k Bohu, pričom chlapci majú skôr racionálne myslenie (najpravdepodobnejšie toto tvrdenie vychádza priamo z rodiny). Určitou akoby diskrimináciou môže byť aj sexuálne rozlíšenie pohlavia (Průcha, 1997, s. 141). Chlapci si potrebujú viac vecí dokázať, ako ich prijať srdcom. Aj vďaka tomuto záveru je dôležitá a potrebná všeobecná mobilizácia svedomia nielen v rodinách, ale aj

v školách, farských spoločenstvách, v masmédiách, aby sa uskutočnila veľká stratégia obnovy života (Štefko, 2000, s. 24–28).

Škola – je ďalším miestom, resp. prostredím na realizáciu náboženskej výchovy. Okrem náboženskej výchovy sa o podobných hodnotách dozvedáme na hodinách etickej výchovy (o problematike hodnôt a vierovyznaní), v slovenskom jazyku pri písaní veľkých písmen v názvoch božských osôb, veľmi nesprávnym, až zavádzajúcim spôsobom v predmete prírodopis, kde definujú teórie o rôznych javoch a evolúcií, ale aj fyzika, ktorá dokazuje prítomnosť niečoho, či niekoho, ktorý všetko riadi; a iné.

Farnosť – predovšetkým na miestnych farách. Dôležitosť treba klásť na vedenie kňazom, ktorý musí vedieť o duchovnom raste svojej farnosti, spoločenstva. Je to nevyhnutné, pretože ak nemá spoločenstvo duchovné vedenie kňaza, často upadne do presadzovania svojich záujmov a v konečnom dôsledku prichádza k jeho atomizácii; názory dnešných mladých ľudí hovoria o tom, aby sa vyučovanie náboženskej výchovy akoby „poetičtilo“ a naopak, alebo aby sa nevyučovala náboženská výchova vôbec, alebo ako sa na Slovensku hovorí – pravda je uprostred – vedieť z každého náboženstva niečo a podľa toho si utvoriť smer putovania v tej – ktorej dogme daného náboženstva (podobne sa o tom vyjadruje aj Hoffmanová, 1998, s. 22).

Spoločenstvo – v mnohých farnostiach vznikajú rôzne kresťanské kluby, spoločenstvá detí, mládeže, ale aj dospelých, ktorí sa schádzajú na stretnutiach, aby sa viac dozvedeli o Bohu, viere, o svojom náboženstve, o hodnotách a spolupráci. Spoločne trávajú čas počas liturgie, rôznych hier, scénok a pod. Vytvára sa príjemná náboženská socializácia, v ktorej má svoje zastúpenie aj výchova. Takisto aj v spoločenstve je dôležité, aby nebol presadzovaný vlastný názor. Mnohé náboženské spoločenstvá sú nadšené z odovzdávania viery a posolstva v Boha. Príde však presadzovanie nie spoločného názoru, ale subjektívneho, a nastáva deštrukcia nie zvonka, ale z vnútra spoločenstva. Podstatou zostáva, aby človek, žiak, osobnosť žili vieru v Boha tak, aby sa raz nemuseli za seba hanbiť. V rodine, v škole, vo farnosti, ale aj v spoločenstve je potrebné žiť jedným a to originálnym spôsobom, nie pretvárkou a viacerými spôsobmi života. Musíme si uvedomiť, že každý z nás je občas „švihnutý“, to však nie je ukazovateľom neschopnosti budovania spoločenstva, práve naopak. Každý jednotlivec má v spoločenstve osobu, ktorú vyslovene nedokáže prijať. Tá osoba je tam preto, aby priviedla spomínaného jedinca bližšie k Bohu, etickým pravidlám tým spôsobom, že ho začne prijímať s vlastnosťami, ktoré má. V spoločenstve sa musíme vyhýbať tzv. ponorkovému efektu – čiže tomu, aby sme prestali byť tvorivými.

Spoločenstvo nemôže žiť v anonymite (vo farnosti alebo inde), musí ísť na povrch. Akékoľvek zmeny v cirkvi sa nediali od vrchu, ale vždy od malých spoločenstiev v cirkvi.

Tieto štyri „inštitúcie“ sa majú navzájom dopĺňať a vytvárať určitú náboženskú societu pre výchovu jednotlivca a zároveň celého spoločenstva.

Náboženská výchova, či už sa uskutočňuje v rodine, na fare alebo v spoločenstve (škola, kluby) nie je schopná sama o sebe dať niekomu vieru, ale pomáha priviesť človeka k viere. Viera je darom. Tá sa rozvíja natolko, nakoľko som otvorený Darcovi. Absencia viery v životoch mnohých ľudí môže spôsobiť často aj amorálnosť hodnôt. Aj v dejinách ľudstva, či v pohanskom alebo kresťanskom svete, môžeme vidieť, že vždy, keď sa ľudia odvrátili od všeobecných dobrých hodnôt (život než smrť, láska než nenávisť, rodina než partnerstvo, monogamia než polygamia ...), prišla hanba v podobe chorôb, zabíjania a deštrukcie samotného ľudstva tým, čo v podstate považovali za progresívne a morálne dobré.

Literatúra

- HARTMANN, N. *Štruktúra etického fenoménu*. Praha: Academia, 2002.
- HOFFMANOVÁ, V. Tolerancia a vyučovania náboženstiev. *Pedagogické rozhľady* 1998, č. 3.
- HOLM, G.N. *Úvod do psychológie náboženstvá*. Praha: Portál, 1997.
- JÁN PAVOL II. *Encyklika Humane vitae*.
- LORENZ, K. *8 smrteľných hriechov*. Praha: Panorama, 1990.
- PASCAL, B. *Myšlienky*. Trnava: Spolok sv. Vojtecha, 1945.
- POTOČÁROVÁ, M. Zrelé prežívanie hodnôt v rodine a ich úloha vo výchove. In *Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie*. (Ružomberok 24.–25. 5. 2005.)
- PRŮCHA, J. *Moderní pedagogika*. Praha: Portál, 1997.
- PRŮCHA, J. *Přehled pedagogiky*. Praha: Portál, 2000.
- SURIKOVÁ, M., SLOMIŇSKA, J. Náboženská výchova v trnavských rodinách. *Sociológia* 2001, roč. 33, č. 1-6, s. 86.
- ŠTAMPACH, O. I. *Náboženství v dialogu*. Praha: Portál, 1998.
- ŠTEFKO, A. Kultúra života. *Viera a život* 2000, roč. 10, č. 1-4, s. 24–28.

TOMÁNEK, P. Prostredie vyučovania náboženskej výchovy. *Pedagogická orientace* 2007, č. 1, s. 45–52. ISSN 1211-4669.

Autor: PaedDr. Pavol Tománek, doktorand katedry pedagogiky, FF UK Bratislava, tomoc@centrum.sk